

Vytejšková, Kateřina

Národní architektura v Turecku

Porta Balkanica. 2018, vol. 10, iss. 1-2, pp. [81]-88

ISSN 1804-2449 (print); ISSN 2570-5946 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138951>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NÁRODNÍ ARCHITEKTURA V TURECKU

Kateřina Vyteřková

Architektura je úzce spjata se státem, respektive je jedním z výrazových prostředků, který může sloužit k formulaci a vyjádření kolektivní identity, jenž se stává naléhavým především v obdobích, kdy se odhrávají významné společenské změny a dochází k přeformulování dosavadní identity. V období přelomu 19. a 20. století byl v Osmanské říši učiněn pod vlivem myšlenky panosmanizmu pokus o stmelení obyvatelstva pod společnou identitou osmanského národa. Vzhledem k vzrůstajícímu nacionalismu se však tato myšlenka neujala. Hledání tradičních forem v minulosti dalo vzniknout stylu tzv. První národní architektury, jehož reprezentativní stavby můžeme obdivovat dodnes. Ani Turkům se však nacionalistické myšlenky nevyhnuly, a tak se vznikem Turecka jako národního státu vyvstala i potřeba formulovat nový národní styl, nazývaný Druhá národní architektura, který čerpal z lidové architektury Anatólie.

Architektonická období tureckých dynastií

Než začneme hovořit o tom, jak vypadá národní architektura v Turecku, musíme se blíže seznámit s architekturou seldžuckého a osmanského období, kterými je inspirována. Období seldžucké počíná příchodem dynastie Seldžuků z Íránu a založením Rúmského sultanátu s centrem v Izniku (1077–1086) a později v Konyi (1086–1308). V tomto období vznikaly sakrální a administrativní budovy zcela v duchu íránské stavební tradice. Typické jsou stavby z pohledových pálených cihel s keramickými obklady fasád, hojně je využíván lomený oblouk. Výzdoba je převážně geometrická, barevné vzory jsou tvořeny výřiznutými kusy kachlů poskládanými do dekorativní mozaiky, převládá barva tyrkysová, někdy v kombinaci s černou a bílou.

Po rozpadu Seldžucké říše ovládla území Anatólie četná nezávislá knížectví, tzv. beyliky, mezi

nimi i beylik Osmanův (zal. 1299). Architektura tohoto období je ještě poplatná seldžucké tradici, avšak na stavbách osmanského beyliku, který byl nejbližší jádru Byzance, tedy samotné Konstantinopoli, najdeme architektonické prvky typické pro stavby byzantské, například smíšené obvodové zdivo staveb z červených keramických cihel a kamene. (obr. 1 a, b)

Období beyliků a období raně osmanské se časově překrývá (13.–15. století). Po období raně osmanském následuje období klasicky osmanské (16.–17. století), Konstantinopol je již dobytá, Osmané upevnili svou moc a stali se pokračovateli Byzantské říše nejen v územním rozsahu, ale i kulturně. V tomto období vzniká největší množství významných sakrálních i profánních staveb a dvorním architektem se stává Sinan, odvedenec v devširme, syn křesťana z oblasti Kayseri (Caesarea v centrální Anatólii). Sinan proslul svými „ba-

zilikálními“ mešitami, při jejichž projektování se inspiroval největším byzantským chrámem – Hagia Sofia. Vedle lomeného oblouku se prosazuje oblouk plný a v interiéru i exteriéru se začíná na výzdobu používat keramických obkladů, čtvercových kachlů s florální či ornamentální výzdobou. K odstínům modré a tyrkysové na bílém pozadí se přidává i červená. Florální motivy najdeme i na dřevěných prvcích interiéru a na malbách na omítce v interiérech a oblíbená jsou i pevná vitrážová okna s výplněmi z barevných sklíček.

Z období seldžuckého, období beyliků a raně osmanského se nedochovaly žádné obytné domy, pouze monumentální stavby jako jsou mešity, medresy, dervíšské konventy, lázně či chorobince. Z období klasického se nám dochovaly navíc paláce, které najdeme téměř výhradně v Istanbulu. Nejkrásnějšími příklady rezidenčních prostor tohoto období jsou budovy paláce Topkapı. (obr. 2, 3a-c)

Další fází dějin architektury v Osmanské říši je období 18.–19. století, které se nazývá obdobím westernizace. V tomto období začaly díky úzkým kontaktům s evropskými mocnostmi pronikat do architektury prvky z evropských architektonických slohů. Nejvýznamnější stavby tohoto období byly navrženy členy arménského stavitelského rodu Balyan, jehož příslušníci pracovali pro osmanské sultány od poloviny 18. do konce 19. století a díky nimž vznikla řada významných staveb, které byly ovlivněny barokní, rokokovou a klasicistní slohovou architekturou. Mají na kontě desítky nejvýznamnějších staveb své doby jako je například palác Dolmabahçe, palác Çırağan, mešita Ortaköy Camii a jiné.

Dobrym příkladem staveb období westernizace jsou i nádražní budovy, které vznikaly v druhé polovině 19. století spolu s rozvojem železnice. V Istanbulu můžeme obdivovat jednu z nejvýznamnějších staveb období westernizace – budovu nádraží Sirkeci (1888–1890) od pruského architekta Augusta Jasmunda, která je známým výchozím bodem Orient expressu. Na asijské straně nalezneme dnes již nefunkční budovu nádraží Haydarpaşa z let 1906–1908 německých architektů Otto Rittera a Helmuta Conu, která je jednou z posledních staveb realizovaných před obdobím druhé konstituce, které počalo mladotureckou revolucí roku 1908.

Období První národní architektury

Od poloviny 19. století byly v Osmanské říši prováděny zcela zásadní společenské reformy, toto

období je nazýváno Tanzimat. Jednou z nejzásadnějších reforem bylo zrušení poddanství a zrovnoprávnění osmanské společnosti, z poddaných se tak stali občané – Osmanci. Roku 1876 byla vyhlášena konstituce a zasedl první osmanský parlament. Byl však záhy sultánem rozpuštěn, a tak některé z reforem zůstaly jen na papíře.

V Osmanské říši konce 19. století vznikla myšlenka společné osmanské identity, jejímiž stoupeni byli i místní křesťané. Reformní období Tanzimat mělo za následek společenskou změnu a přispělo k rozvoji středního stavu, především pak ke vzniku buržoazie. Kolektivní osmanská identita se neujala, ve hře bylo mnoho různých faktorů a řečností, stejně jako jinde v Evropě, také na Balkáně a v Anatolii se začaly národy „probouzet“.

Nacionalismus se nevyhnul ani Turkům, kteří se v rámci Osmanské říše cítili omezování křesťany, kteří měli tou dobou ve svých rukou mnohá odvětví průmyslu a obchodu. Na přelomu 19. a 20. století se začala formovat myšlenka turectví, jejímž duchovním otcem byl sociolog, spisovatel, básník a politik Ziya Gökalp (1876–1924). Nešlo však o turectví ve smyslu etnickém, šlo spíše o vytvoření nové identity, kterou by mohl národ sdílet a která byla formulována na základě předpokladu, že Turek = muslim. V roce 1908 proběhla v Osmanské říši tzv. mladoturecká revoluce, která měla za cíl znovuoživení konstitučního systému vlády, což se podařilo. Idea panosmanismu již byla definitivně opuštěna.

Období druhé konstituce trvalo až do anexe Istanbulu západními mocnostmi na konci první světové války. Turecko stálo na straně poražených a západní mocnosti si jej chtěly rozparcelovat na sféry vlivu. V důsledku toho vypukla válka za nezávislost (1919–1923), jejímž ústředním hrdinou se stal Mustafa Kemal (Atatürk). Vítězství v ní bylo korunováno vznikem Turecké republiky v roce 1923 a dohodou o výměně křesťanského obyvatelstva za muslimské obyvatelstvo z Balkánu. V důsledku této výměny přišlo Turecko o většinu architektů, stavitelů a technických profesí vůbec, protože tyto profese tradičně zastávali především křesťané. Svou roli samozřejmě sehrála již plošná likvidace Arménů v letech 1915–1916.

Architektonický styl, který vznikl v období druhé konstituce, dozrival ještě koncem dvacátých let a později byl nazván První národní architekturou. Tento styl se též nazývá „Národní osmanskou renesancí“ či „Osmanským obrozením“ a měl spojit „národní kulturu se západní civilizací“. Architek-

ti, kteří měli utvářet národní architektonický styl, vystudovali na sklonku osmanské éry v Evropě, ale pro inspiraci „zapomenutým tureckým uměním a architekturou“ se obraceli do období seldžuckého a klasicky osmanského, kde nacházeli vhodné názvosloví pro své stavby. Ač vznikla První národní architektura v ideovém rámci panosmanismu a rodícího se tureckého nacionalismu, nezapře ovlivnění slohem Art Deco. V tomto období se stavěly především veřejné budovy, obytné domy stály spíše stranou zájmu, vyjma několika málo příkladů, jako je například soukromý dům významného architekta té doby Vedata Teky v istanbulské čtvrti Nişantaş. (obr. a-c)

Období První národní architektury doznívalo ještě na počátku třicátých let 20. století, kdy nastalo krátké období evropské moderny. V zájmu plánované výstavby a pozdvižení urbanismu tureckých měst na evropskou úroveň byli do Turecka povoláni evropská architekti především z Německa a Rakouska. Ti navrhli koncem třicátých let několik veřejných budov v duchu evropské moderny zejména v novém hlavním městě Ankaře. Jedná se však pouze o několik staveb a tento pokus o urbanismus evropského stylu byl jen krátkou epizodou.

Období Druhé národní architektury

V roce 1938 zemřel Atatürk a rok na to vypukla druhá světová válka. Evropská architekti se svými moderními díly byli zavrženi a začal se hledat nový národní styl, který by lépe odpovídal tureckému naturelu. V letech 1940–1950 se tak konstituoval nový sloh Druhé národní architektury. Pro inspiraci se tentokrát architekti neobrátili k monumentální architektuře seldžuckého a osmanského období, ale hledali inspiraci u anatolského lidu. „Turecká“ obytná architektura Anatolie splňovala požadavek na lokálnost a národovost a hlavně sekularitu, která byla v té době politickým imperativem.

Za zdroj inspirace pro Druhou národní architekturu byl tedy v Turecku vybrán tzv. turecký dům, který tímto termínem jako první nazval významný turecký architekt Sedad Hakki Eldem, jeden z prvních absolventů tureckých škol. Eldem o „tureckých“ domech anatolských měst vydal několik publikací. Paradoxem je, že právě tyto domy jsou zřejmým dědictvím kosmopolitní osmanské kultury, kterou sdílely městské vrstvy různých konfesí původem z Anatolie i Balkánu. Stejná obytná architektura se stala inspirací pro architektonický styl bulharského národního obrození. Dům nebyl

primárně spojen s osmanskou vládou, a proto mohl být snadno označen za dílo lidu.

Nový národní styl interpretoval charakteristické prvky „tureckého domu“ ve veřejných stavbách, které reprezentovaly stát. Za tradiční prvky jsou považovány: valbová střecha s mírným sklonem a širokými přesahy do stran, patrová konstrukce s rezidenčními prostory v nadzemních podlažích se sdruženými okny a přesah horního patra přes půdorys přízemí. Hlavním architektem tohoto slohu se stal již zmíněný Sedad Hakki Eldem. První jeho významnou stavbou je budova Fakulty vědy a literatury Istanbulské univerzity z roku 1944, kterou realizoval spolu s architektem Eminem Onatem, který byl jedním z tvůrců Atatürkova mauzolea v Ankaře. Eldemovým pozdějším dílem je například komplex budov Sociální správy v Ankaře z roku 1968, který byl nominován na cenu Aga Khanovy nadace za architekturu. (obr. 5 a-c a 6a-b).

Tradiční městská architektura v Turecku v druhé půlce dvacátého století

Zatímco byl ideální „turecký“ dům architektury povýšen na vzor národní architektury, „turecký“ dům v terénu fatálně chátral. V důsledku nedostatku odborníků ve stavebnictví, rozvoje nových stavebních materiálů a ztráty úřední kontroly nad výstavbou došlo k devalvaci tradičních stavebních technologií a postupů. Velké změny přinesla padesátá léta, v důsledku industrializace zemědělství přišlo venkovské obyvatelstvo o práci a počalo migrovat do měst. Přičteme-li k tomu i fakt, že zhruba třetina domů byla opuštěna, protože jejich původní majitelé byli nuceně odsunuti na Balkán a v jejich domech bydleli venkovští muslimští obyvatelé Balkánu, je jasné, že stavební tradice byla přerušena. Celé staré čtvrti byly osídleny chudinou, ponechány rozkladu a nakonec zbourány. V mnoha anatolských městech tento trend bohužel stále pokračuje. Rekonstrukce historických domů je v Turecku poněkud problematická, mnohdy je snazší domy nechat zchátrat do havarijního stavu, zbourat a postavit jejich repliky.

Širší zájem veřejnosti o tzv. turecký dům se dostavit takřikajíc za pět minut dvanáct, když už bylo mnoho nenávratně ztraceno. Velkou vlnu zájmu o městskou obytnou architekturu v Turecku vzbudil v sedmdesátých letech 20. století významný turecký historik umění Doğan Kuban (nar. 1926 v Paříži), díky jehož snaze o památkovou ochranu se nám dochovala nejvýznamnější turecká lokalita svého druhu – město Safranbolu (od 1994 v UNESCO)

s více než tisícovkou památkově chráněných domů. Tato lokalita je významná i jako doklad toho, že si muslimové i křesťané, kteří patřili k jedné společenské vrstvě obchodníků a řemeslníků, stavěli stejné domy.

Směrem ke třetí národní architektuře?

Trend využívat tradičního názvosloví „tureckého“ domu se v turecké architektuře během několika desetiletí vžil. Již se však nemluví o národní architektuře, ale spíše by se dalo mluvit o znárodnělé architektuře. Charakteristická silueta „tureckého“ domu a některé jeho stavební detaily jsou považovány za tradičně turecké a můžeme je pozorovat na vilách boháčů, na mnohapatrových činžovních domech panelákového typu, nebo třeba na trafostanicích či odpadkových koších a leckde jinde. Kvalitní architektury je dnes v Turecku pomálu, i když se najdou dobré příklady, jako například kampus soukromé univerzity Koç, který byl postaven v duchu tradiční „turecké“ obytné architektury na konci devadesátých let.

Vedle toho je patrný trend opět se obracet do osmanské minulosti, který nastolila současná turecká vládnoucí nomenklatura prosazující návrat k osmanským (islámským) tradicím a hodnotám. Snaží se tak vymezit vůči republikánskému sekularismu reprezentovanému osobou Atatürka. Současná „osmanizace“ turecké architektury se týká především státních stavebních zakázek, jako jsou například školy pro imámy a kazatele, které rostou jako houby po dešti, nebo výstavba dalších nepotřebných mešit. Na mešitách je „osmanizace“ současné turecké monumentální architektury vidět snad nejvýrazněji. Staví se téměř výhradně mešity, které jsou betonovými kopiemi Sinanových staveb, ale jejich měřítko je několiknásobně větší nebo menší (sídlíšní mešity). Nedávno byla dostavěna ohromná „osmanská“ mešita v jádru republikánské Ankary nedaleko významných staveb první národní architektury a modernistických staveb evropských architektů. Největší soudobá betonová „osmanská“ mešita se šesti minarety shlíží na Istanbul z pahorku Çamlıca na asijské straně. Podobná stavba v současnosti roste i na náměstí Taksim v srdci evropské části Istanbulu a na protější straně náměstí má být vystavěna replika osmanských kasáren na místě zbořeného Atatürkova kulturního centra. Je otázkou, zda se Turci spokojí jen s replikami historických staveb, anebo vznikne na politickou objednávku současného tureckého prezidenta „Třetí národní architektura“. Vzhledem k všeobec-

né kulturní úrovni současné vládnoucí nomenklatury v Turecku však lze předpokládat spíše první možnost.

Doporučená literatura:

- AREL, A.** (1999) *Bir anatomi dersi: ev, Cogito* 18, s. 188–211. İstanbul.
- BEKTAŞ, C.** (2005) *Halk yapı sanatından bir örnek Babadağ, Anadolu evleri dizisi* 3. İstanbul, Bileşim yayınevi.
- DELIUS, P. – HATTSTEIN, M.** (2006) *Islám, umění a architektura*. Praha: Slovart.
- ELDEM, S. H.** (1963) *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul.
- FAROQHI, S.** (1987) *Men of modest substance. House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri. Cambridge Studies in Islamic Civilization*. Cambridge University Press.
- GÜNAY, R.** (1998) *Tradition of the Turkish house and Safranbolu houses*. İstanbul: Yapı-endüstri merkezi yayınları.
- GÜNAY, R.** (1989) *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- HITZEL, F.** (2001) *Osmanská říše 15.–18. století*. Praha: NLN.
- KUBAN, D.** (1975) *Sanat tarihimizin sorunları*. İstanbul: Çağdaş yayınları.
- KÜÇÜKERMAN, Ö.** (1995) *Anadolu mirasında Türk evleri*. İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZDOĞAN, S.** (2001) *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*. University of Washington Press.
- PROCHÁZKA, B. A.** (1988) *Determinants of Islamic Architecture*. Zurich: MARP.
- PROCHÁZKA, B. A.** (1995) *Architektura islámské kulturní sféry*. In: *Islám a jeho svět*. Brno.
- VESELÁ, Z.** (1966) *Novověké dějiny Turecka. Dějiny osmanské říše od reformy Nizami Ceditu do rozkladu imperia (1918)*. Praha: SPN.
- VYTEJČKOVÁ, K.** (2012) *Osmanské domy v historických pramenech, Orientalia Antiqua Nova XII*. Plzeň, s. 88–95.
- VYTEJČKOVÁ, K.** (2010) *Specifika osmanského domu. Nový Orient*. roč. 65. č.3. Praha: Orientální ústav AV ČR, s. 46–49.

Obr. 1a Fasáda s keramickým obkladem nad okny, Bulgur Tekke Camii z roku 1443 v Konyi, pocházející z období Karamanského beyliku, který byl Osmany podroben až roku 1487. (foto autorka).

Obr. 1b Yeşil Medrese (Zelená medresa) postavená roku 1419 Osmany v Bursě spadá do období raně osmanského, které ještě čerpalo své názvosloví z architektury seldžucké, ale využívalo stavební techniky byzantské. (foto autorka).

↑ Obr. 2 Florální výzdoba v interiéru mešity Rüstem Paşi v Istanbulu, která byla postavena v roce 1563 architektem Sinanem v klasicky osmanském období (foto autorka).

Obr. 3a Bagdádský pavilonek v areálu paláce Topkapı z roku 1639 je krásným příkladem klasicky osmanského stavitelství. Široké přesahy střechy jsou pro osmanské stavby významné (foto autorka).

↑ Obr. 3 b-c V interiéru Bagdáského pavilónku se uplatnily bohaté zdobené kachle, na stěnách jsou polychromní výmalby a nad okny pestrobarevná vitrážová okénka (foto autorka).

→ Obr. 4b Na budově İş Bankası v Ankaře, která byla postavena v roce 1929 architektem Giulio Mongerim ve stylu První národní architektury se mísí různé architektonické prvky a motivy z období selžuckého i osmanského, oblý tvar budovy odkazuje k dobové evropské architektuře (foto autorka).

↓ Obr. 4a Budova druhého Tureckého parlamentu z roku 1923 (architekt Vedat Tek) ve stylu První národní architektury v Ankaře (foto autorka).

↑ Obr. 4c Budova hotelu Ankara Palas z roku 1924 ve stylu První národní architektury postavená architektky Vedat Tekem a Kemaleddin Beyem v Ankaře. Keramické obklady nad okny s florálními motivy byly inspirovány klasicky osmanskou architekturou.

↓ Obr. 5b-c: Komplex Správy sociálního zabezpečení v Ankaře od architekta Sedada Hakki Eldema byl postaven v roce 1968 a má svou hmotou evokovat zástavbu typické staré čtvrti tureckých měst. (foto: <https://www.akdn.org/architecture/project/social-security-complex>).

↑ Obr. 5a: Budova Fakulty vědy a literatury Istanbulské Univerzity ve stylu Druhé národní architektury (architekti Sedad Hakki Eldem a Emin Onat 1944) (foto: <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/24.pdf>).

↓ Obr. 5b-c: Komplex Správy sociálního zabezpečení v Ankaře od architekta Sedada Hakki Eldema byl postaven v roce 1968 a má svou hmotou evokovat zástavbu typické staré čtvrti tureckých měst. (foto: <https://www.akdn.org/architecture/project/social-security-complex>).

↑ Obr. 6a Ulice s charakteristickými siluetami „tureckých“ domů ve městě Safranbolu, které je od roku 1994 v UNESCO jako první lokalita s obytnou architekturou svého druhu v Turecku (foto autorka).

↑ Obr. 6b Samostatně stojící „turecký“ dům v lokalitě Yörük köyü v Turecku (foto autorka).

↓ Obr. 7 V podhradí ankarského hradu, kde dříve stávala stará čtvrť s tradičními „tureckými“ domy, jsou dnes stavěny jejich repliky (foto autorka).

